

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра іноземних мов

С. І. Нешко, В. Ф. Антонова

ВСТУП ДО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Конспект лекцій

Харків – 2019

Нешко С. І., Антонова В. Ф. Вступ до літературознавства: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2019. – 46 с.

Видання підготовлено до програми навчальної дисципліни і є складовою частиною навчально-методичного комплексу дисципліни «Вступ до літературознавства».

Конспект лекцій призначений для аудиторної та самостійної роботи в рамках однойменного навчального курсу для студентів-філологів другого року навчання і знайомить студентів з основами філологічної науки. Він займає найважливіше місце в системі навчання філолога, в рамках цієї дисципліни студенти отримують знання про актуальну систему літературознавчих понять, доповнюючи відомості, отримані в рамках шкільного навчання, навчаються застосовувати їх в процесі літературознавчого аналізу основних компонентів художнього тексту, знайомляться з класичними літературознавчими працями, набувають навичок комплексного аналізу художнього тексту.

Курс покликаний сформулювати уявлення про основні поняття, категорії і терміни теорії літератури, дати уявлення про історичний розвиток теоретико-літературних поглядів в контексті філософської та естетичної думки; сформулювати вміння правильно оперувати термінами і поняттями; розвинути здатність аналізувати літературний твір відповідно до методології різних шкіл і методів літературознавства

Пропонований конспект лекцій допоможе студентам самостійно освоїти теоретичний матеріал курсу, перевірити отримані знання на практиці, ознайомитися з класичними працями літературознавців, вибудувати систему індивідуальної роботи в рамках дисципліни. У конспект лекцій включено словник основних літературознавчих понять.

Робота розроблена відповідно до робочої програми дисципліни «Вступ до літературознавства» і є складовою частиною УМКД. Бібліогр.: 13 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри іноземних мов 13 вересня 2018 р., протокол № 2.

Рецензент

доц. О. М. Кравець (ХНУ ім. В. Н. Каразіна)

С. І. Нешко, В. Ф. Антонова

ВСТУП ДО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Антонова В. Ф.

Редактор Решетилова В. В.

Підписано до друку 01.11.18 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк. арк. 2,0. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.

ЗМІСТ

Тема 1. Літературознавство як наука. Структура літературознавства. Основні і допоміжні дисципліни. Літературний твір як художнє ціле.....	4
Тема 2. Література як вид мистецтва. Література. Текст. Художня література. Класифікація мистецтв. Художня умовність. Художній образ.....	7
Тема 3. Літературознавчі наукові методи та школи.....	10
Тема 4. Сюжет і конфлікт художнього твору. Композиція літературного твору. Групування персонажів, часово-просторові відношення, типи оповідей.....	14
Тема 5. Мова літературного твору. Мова розмовна, літературна, поетична. Переносне значення слова (тропіка): метафора як головний троп, її функції, епітет і його різновиди, порівняння, інші різновиди тропів (метонімія, синекдоха, літота, гіпербола).....	17
Тема 6. Класицизм. Сентименталізм. Романтизм. Реалізм. Модернізм і його художні методи (символізм, імпресіонізм, експресіонізм, футуризм, сюрреалізм)...	18
Тема 7. Літературний розвиток . Родовий і жанровий поділ літературних творів. Проблема розмежування епічних жанрів. Жанри епосу: роман, роман-епопея, повість, оповідання, новела, нарис, фольклорні епічні жанри (казка, переказ, легенда, дума і т. ін.).....	22
Тема 8. Літературний твір і текст. Інтертекст. Дискурс.....	25
Теми рефератів і доповідей.....	27
Словник філологів.....	29
Термінологічний словник.....	35
Список літератури.....	45

ТЕМА 1. Літературознавство як наука. Структура літературознавства. Основні і допоміжні дисципліни. Літературний твір як художнє ціле

Філологія (букв. – «любов до слова», від *philos* – люблю і *logos* – слово) – комплекс гуманітарних дисциплін: лінгвістичних, літературознавчих, історичних, психологічних та інших .

Філологія – це вузькоспеціальна галузь науки, об'єктом якої є літературний твір з його конкретністю, також це наука про розуміння людського буття, універсальне знання про світ, що вимагає від дослідника широкого кругозору.

Філософія, психологія, соціологія, природні і точні науки – загальним для них є вивчення людини і її свідомості, ці знання об'єднані в літературних текстах. Всі аспекти життя людини відображені в мовній свідомості людини, мова – це найкоротший шлях до пізнання світу і людини, тому, говорячи про вивчення літературного тексту, ми повинні враховувати зв'язок між лінгвістичними та літературознавчими дисциплінами, які складають основу філології.

Літературознавство – це наука про літературу як вид мистецтва. Літературознавство як наука, що вивчає художню літературу, розвивалася з найдавніших часів, спершу — як складова філософії та естетики, а з кінця XVIII століття — як самостійна дисципліна. Зародки літературознавчих уявлень знаходимо вже в окремих стародавніх міфах. Перші літературознавчі концепції дали давньогрецькі мислителі Платон і Арістотель.

Традиційно виділяють основні та допоміжні літературознавчі дисципліни. До основних зараховують теорію літератури, історію літератури, літературну критику. Допоміжними вважають бібліографію, текстологію та літературознавчу історіографію. Деякі дослідники виводять як допоміжні літературознавчі науки компаративістику, перекладознавство, герменетику, палеографію.

Предметом літературознавства є сутність критичних спостережень, історико-літературних осмислень та теоретичних узагальнень, які складають основу відповідних галузей науки про літературу.

Об'єктом літературознавства є літературні твори, творчість письменників; все від слів-образів до закономірностей проглядається наочно, неозброєним оком.

Літературознавство має справу з художнім мовленням, вивчає мову в її естетичній функції, тобто це мова, перетворена письменником. Автор під час створення художнього твору мовби заново відтворює мову, встановлює нові взаємодії між мовними одиницями, завдяки чому художнє слово набуває нового значення, говорить про світ більше, ніж ті значення, які закріплені за словом в лінгвістичному словнику.

Літературознавство – це наука, яка вивчає специфіку літератури, розвиток словесної художньої творчості, художні літературні твори в єдності змісту і форми, закономірності літературного процесу.

Термін «літературознавство» став широко застосовуватися приблизно з 1924-1925 рр.; до нього використовувалося поняття «історія літератури». Поступове поглиблення завдань, що стоять перед дослідниками художньої літератури, спричинило за собою значну диференціацію всередині цієї дисципліни. Сформувалася теорія літератури, або поетика, з'явилися допоміжні дисципліни. Разом з теорією літератури історія літератури увійшла в загальний склад «науки про літературу», або «літературознавства».

Історія літератури – галузь, яка зосереджена на словесно-писемних формах в їх історико-хронологічній та детерміністичній еволюції. Історіографічна модель літератури залежить від наукових засад її вивчення. Для того щоб систематизувати, витлумачити, висвітлити літературний процес, варто звернутися до комплексного підходу, враховуючи передусім художню суть літератури, аби створити модель її історичного розвитку, що базується на найзагальніших закономірностях і принципах літературної творчості.

Теорія літератури – галузь літературознавства, яка стосується наукового осмислення та узагальнення закономірностей та особливостей розвитку художньої творчості. Теорія літератури має різноманітні аспекти і розділи. Основне її завдання – визначення літератури та її функції.

У стародавні часи (від Арістотеля і Горація до теоретика класицизму Буало) терміном «поетика» позначалися учення про словесне мистецтво у цілому. Це слово було синонімічним до того, що сьогодні називають теорією літератури.

По́етика (грец. poietike — майстерність творення) — один із найдавніших термінів літературознавства, який постійно зазнавав внутрішньої змістової трансформації у зв'язку із розвитком художньої літератури.

В античну добу поетикою називалось учення про художню літературу взагалі («Поетика» Арістотеля,). Згодом проблеми сутності мистецтва розглядалися в філософії та естетиці, лишивши для поетики нормативні питання, описання художньої форми. Поетика була об'єктом пильного інтересу в середні віки, в добу Відродження та класицизму («Мистецтво поетичне» Н. Буало), перетворюючись на самостійну науку з чітко окресленими межами та завданнями. У ІХ ст. поетика доповнюється філософськими категоріями (Г.-В.-Ф. Гегель), поглядами романтиків (Ф. та А. Шлегелі), мовознавців (О. Потебня, А. Н. Веселовський), у ХХ ст. — структуралістів тощо.

Літературна критика (з грец. – здатність розрізняти, розглядати, оцінювати, аналізувати) – галузь літературознавства, яка висвітлює сучасний літературний процес, стосуючись здебільшого інтерпретації літературних фактів «по свіжих слідах», намагаючись простежити нові тенденції та зміни у літературній творчості.

На даний момент робота літературознавця - це спектр різноманітних явищ: генезис художнього твору, структура твору (виявлення складових і їх значення), філософський зміст, функціонування твору в громадській сфері, місце твору в історії літератури і культури і т. д.

Одне з основних завдань літературознавця – з'ясувати значення художніх образів, створених письменниками, що неможливо без вивчення загальних закономірностей літературного мистецтва, епохи створення твору, світогляду автора, структурних зв'язків елементів тексту, інтертекстуальних зв'язків.

Проблемні питання

1 Філологія як наука 2 Структура літературознавства як науки. 3 Основні дисципліни науки про літературу: історія літератури, теорія літератури, літературна критика. 4 Літературознавство і суміжні науки: лінгвістика, мистецтвознавство, психологія, соціологія, філософія, історичні науки. 5 Структура літературознавства 6 Літературознавство серед інших наук 7 Короткі відомості про історію розвитку літературознавства. 8 Наукові методи у літературознавстві.

ТЕМА 2. Література як вид мистецтва. Література. Текст. Художня література. Класифікація мистецтв. Художня умовність. Художній образ

Мистецтво – це форма суспільної свідомості і духовної культури людства та своєрідний засіб осмислення дійсності. Мистецтво оперує до образів, що є основою художності у відтворенні світового буття. В античні часи мистецтвом називали «наслідування природи», тобто здатність мистецтва відображати життя в картинах, скульптурах, сценічних виставах, літературних творах.

Література як вид мистецтва відрізняється від інших видів творчості. Живопис, скульптура відображають мить. Музика передає переживання в часі. Театр, кіно за формою хоч і наближаються до життя, але мають здатність передати суттєві його фрагменти.

Література – універсальний вид мистецтва, якому підвладні час, простір, зображення; вона має найширші можливості у відтворенні як глобальних історичних процесів, так і особливостей людської душі.

Література (текст) є не тільки невід'ємною частиною культури, вона – основа її. Література – один з найдавніших видів мистецтва, природа літературної творчості – це найважливіший предмет вивчення філософії та естетики, які розмірковують над особливостями художніх засобів, матеріалу, творчих методів словесного мистецтва. Основна функція літератури – естетична,

яка полягає у впливі на читача і спонукає його до співтворчості. Література не тільки впливає на емоційну природу читача, а й формує, обробляє, покращує естетичні смаки, вводить в атмосферу мистецтва, розширює здатність осмислення як зовнішнього, так і внутрішнього світу. Естетичною сутністю словесного мистецтва пояснюється його головне призначення. Ще Арістотель визначив катарсис (очищення) як мету мистецтва, зокрема драматичного. Суть катарсису є в тому, що за допомогою страху і співчуття відбувається очищення душі від бурхливих переживань і пристрастей, внаслідок чого людина починає ставитися до мінливості долі зі спокійним розумінням і набуває здатності допомагати людям.

Традиційно мистецтва класифікуються за принципом матеріальних засобів створення художнього образу, який знаходиться в їх основі. Кожне мистецтво має свій засіб зображення. На підставі цих матеріальних носіїв образності здійснюється розподіл мистецтв на види. Так, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель виділяє п'ять мистецтв, які називає великими: архітектуру, скульптуру, живопис, музику і літературу.

Літературний твір являє собою конкретне матеріальне втілення в звуці, слові, воно письмово зафіксовано, в той же час сприймається воно лише в процесі розуміння, інтелектуального зусилля.

Одним з основних властивостей мистецтва є умовність – головний принцип художньої образотворчості, що позначає нетотожність художньої реальності життєвої дійсності, художнього образу – об'єкту відтворення. У сучасній естетиці розрізняють первинну, вторинну і канонізовану умовність – в залежності від міри правдоподібності образів, відкритості художнього вимислу і його усвідомленості (в різні історичні епохи).

Художній образ – універсальна категорія естетики, що характеризує особливий, притаманний тільки мистецтву спосіб освоєння і перетворення дійсності. Художній образ – це індивідуальне творіння художника, з одного боку, з іншого – це відображення дійсності. Сам образ є частиною дійсності (як будова архітектора, скульптура, картина). Основна функція

образу – донести читачеві художній задум і спонукати до активної розумової діяльності.

Художній образ – це поєднання думки і почуття, раціонального й емоційного. Образ – це результат пізнавального, мислитель процесу. Художній образ зберігає емоційний настрій та складає певну думку. Гармонійне поєднання думки і почуття – ознака високого мистецтва. Художній образ – це єдність об'єктивного і суб'єктивного. У ньому відтворено суттєві сторони дійсності, значний життєвий зміст. Разом з тим література не передбачає, щоб її образи сприймалися як реальність, бо художній образ – це дійсність, переосмислена, перероблена уявою, фантазією митця, це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності. Художній образ це й самотність творчої індивідуальності – особливості його світовідчуття, інтелектуальні і психічні прикмети, життєвий досвід.

Провідне місце у літературі займають образи-персонажі. Джерелом для створення таких образів є конкретні люди: прообраз, риси зовнішності і характеру багатьох людей.

Образ-персонаж складається з кількох смислових елементів: – вчинки персонажа; – портрет; – мова; – монологи (зокрема і внутрішні), участь у діалогах; – ставлення до нього інших персонажів; – висловлювання про нього.

Особливу роль у творенні образу відіграють художній домисел та вимисел. Домисел – це здогад чи припущення, для якого немає особливих підстав і яке не підтверджують конкретні факти.

В літературі є «традиційні» образи (літературні архетипи), до яких звертаються письменники різних народів, додаючи їм певного історичного та художнього колориту. Наприклад, образ Прометея в давньогрецькій міфології, в античній літературі (трилогія Есхіла, «Метаморфози» Овідія).

Тип літературний (від грец. *typos* — відбиток, форма, взірець) — образ, персонаж літературного твору, який має риси характеру, спосіб мислення, світоглядні орієнтації певної групи людей або нації, залишаючись яскраво індивідуальним, неповторним. Письменник, маючи за приклад реальних людей (прототипів), за допомогою творчої уваги, перевтілення, асоціативного мислення створює постаті — персонажі, які

можуть бути яскравими типами людських особистостей або винятковими індивідами, які не мають аналогів у дійсності. Змалювання типічних персонажів — складний творчий процес, який часто позначають терміном «типізація».

Проблемні питання

1 Класифікація мистецтва. 2 Умовність. Види умовностей. 3 Специфіка художнього образу. 4 Образ як художнє узагальнення 5 Образи-персонажі. 6 Поетичні образи. 7 Домисел і вимисел у структурі образу.

ТЕМА 3. Літературознавчі наукові методи та школи

3.1 Міфологічна школа

Цей напрямок, а саме його коріння, в літературознавстві виник в кінці XVIII – на початку XIX ст., коли спалахнув гострий інтерес до міфу. Вся сучасна література постає наскрізь пронизаною «міфологемами», «архетипами». При цьому останні трактуються не як «пережитки», а як носії вищої художності, мудрості і глибини. Сучасний міфологічний напрямок в літературознавстві виник на самому початку XX ст в Англії. Поштовхом до його виникнення стала знаменита книга Дж. Фрейзера «Золота гілка», перші томи якої з'явилися в останнє десятиліття XIX ст. У цій роботі англійський антрополог приділив основну увагу древнім ритуалам, пов'язаним зі зміною сезонів (вмирання – воскресіння) які виникли на основі сезонних міфів. Саме тому фрейзерівський напрямок в літературознавстві називають «ритуально-міфологічною критикою». Серед шанувальників Дж. Фрейзера виявилася ціла група талановитих вчених Кембріджського університету (Дж. Уестон, Дж. Харрісон, Г. Меррей). У сучасному літературознавстві міфологічна школа перетворилася в неоміфологізм, ґрунтуючись на працях Дж. Фрейзера, Є. Тейлора, Дж. Кемпбелла) та міфологічній критиці (міфоаналіз), в основі якої є концепція про архетип

(К. Г. Юнга). Іншими представниками цього напрямку є Н. Фрай та М. Єліаде.

3.2 Культурно-історична школа

Родоначальник культурно-історичної школи – французький історик, мистецтвознавець Іпполіт Тен (1828–1893 рр.). Школа базувалася на філософії позитивізму, основоположником якого був Огюст Конт (1798–1857 рр.). Під впливом позитивізму І. Тен вимагав від мистецтва правдивості фактів, вважав, що особливості мистецтва перебувають у прямій залежності від суспільства. Зміни в суспільстві позначаються на мистецтві. Соціологізм І. Тена базувався на трьох факторах:

а) раса (особливості національного характеру, ознаки спадковості);

б) середовище (природа, клімат, соціальні умови, географічні, політичні обставини, економіка);

в) момент (історична епоха, її традиції, рівень культури).

І. Тен намагався пояснити особливості мистецтва об'єктивними суспільними умовами, але ігнорував специфіку мистецтва, його естетичну своєрідність, прирівнював художні твори до історичних джерел.

Послідовниками І. Тена були Ф. Брюнетьер, Г. Лансон (Франція), В. Шерер, Г. Гетнер (Німеччина), О. Пипін, М. Тихонравов (Росія).

3.3 Біографічний метод

Основоположником біографічного методу був французький літературознавець Шарль Огюстен Сент-Бев (1804–1869 рр.), який вважав, що на твір завжди впливає авторська особистість, зокрема її характер, психіка, походження, факти інтимного життя. Відомою працею Сент-Бева є тритомник «Літературно-критичні портрети» (1836–1839 рр.). Сент-Бев написав портрети всіх відомих французьких письменників з точки зору їхньої біографії, зв'язків з духовними течіями.

Послідовники Сент-Бева – Г. Брандес (Данія), Р. де Гурмон (Франція), Ю. Айхенвальд (Росія). Біографічний метод

використовували такі українські літературознавці, як М. Чалий, О. Огоновський, М. Петров, І. Франко, С. Балей, І. Дорошенко, В. Смілянська, М. Коцюбинська, Т. Гундорова.

3.4 Психоаналітична школа

Ця впливова в літературознавстві школа виникла на основі вчення австрійського психіатра і психолога Зигмунда Фрейда (1856-1939) і його послідовників. З Фрейдом пов'язані дві важливі психологічні теорії – теорія несвідомого і теорія потягів. Психоаналіз Фрейда базується на трьох положеннях:

- а) позасвідоме;
- б) вчення про дитячу сексуальність;
- в) теорія сновидінь.

Фрейд вважав, що всі процеси психічного життя людини мають позасвідомий характер, позасвідомими є почуття, бажання, мислення, уява. Свідомість, яка займає незначну частку в житті людини, агресивна і консервативна. Ознаками позасвідомого є позачасовість, спадковість, інфантильність, активність та ірраціоналізм. На думку Фрейда, придушення позасвідомого є причиною неврозів, різних аномалій людської психіки. Основа позасвідомого – сексуальні потяги.

Психоаналіз надав літературознавству і критиці специфічного напрямку. З самого початку свого виникнення, – а це друге десятиліття ХХ століття – психологічна критика зосередила увагу на особливостях психіки автора. Протягом століть були написані сотні психоаналітичних біографій. Сам З. Фрейд проаналізував твори Достоєвського (стаття «Достоєвський і батьковбивство»).

За допомогою психоаналітичного методу його послідовники намагалися пояснити як сутність художньої творчості взагалі (книга Ф. Прескота «Поетичне мислення»), так і проаналізувати окремі літературні проблеми. Особливий інтерес виявили фрейдисти до психології літературного героя, перш за все до образу Гамлета. До численних трактувань останнього була додана і психоаналітична його інтерпретація.

Психоаналітичний метод в різних модифікаціях і поєднаннях (зі структуралізмом, наприклад) продовжує

використовуватися в літературознавстві і в даний час, своєрідно продовжуючи традиції «біографічної» критики. Однак він все частіше визначається як «старомодний». Занадто монотонним і схематичним уявляється прагнення психоаналітиків відшукувати в авторів творів та їх героїв одні й ті самі психологічні установки, зокрема, зводити все і вся до горезвісного «едіпового комплексу».

3.5 Компаративізм

Поширеним методом вивчення літературного процесу є компаративізм (порівняльно-історичний). Його засновником є німецький орієнтолог Теодор Бенфей (1809–1881 рр.). Досліджуючи давньоіндійську літературу, він помітив, що мотиви багатьох казок, байок, притч наявні у літературі різних народів Європи. У передмові до збірника індійського фольклору «Панчатантра» Теодор Бенфей писав, що подібні мотиви і сюжети в творах різних літератур є наслідком запозичень, міграції ідей, образів, фабул.

Розвитку компаративізму сприяли праці російського літературознавця Олександра Веселовського (1838–1906 рр.), який розробив основи історичної поетики. Він вважав, що кожен поет формується на тому матеріалі, який залишили його попередники, і завдання літературознавця – визначити його особистий внесок в історію літератури.

Проблемні питання

1 Визначте основні наукові засади міфологічної та психологічної школи.

ТЕМА 4. Сюжет і конфлікт художнього твору.

Композиція літературного твору. Групування персонажів, часово-просторові відношення, типи оповідей

Сюжет – послідовність подій, зображених в літературному творі, життя персонажів в його просторово-часових змінах, в положеннях, що змінюють одне інше і обставинах, послідовне розгортання образної картини світу, яка постає продуктом творчого осмислення реальності. Залежно від творчого задуму письменник по-різному будує сюжет твору. Ще Арістотель виділяв два типи сюжетів: «епізодичні фабули», які складаються з розрізнених між собою подій, і фабули, засновані на цілісній дії. У першому випадку події перебувають у часових зв'язках, у другому – події викладаються в причинно-наслідковому зв'язку. Сюжет – динамічна складова художнього твору, тому найчастіше говорять про значущість сюжету в епічних і драматичних творах і перш за все характеризується категорією події.

Фабула — чинник сюжету, його ядро, що визначає межі руху сюжету в часі й просторі; розповідь про події, змальовані в епічних, драматичних, ліро-епічних творах, на відміну від самих подій — сюжету твору. Фабула може відрізнитися від сюжету: по-перше, порядком оповідання. Події можуть бути наведені не в хронологічному порядку, а з перестановками, пропусками. Розповідь може вестися від імені героя або від імені автора.

Часто подієва сторона твору базується на вже відомих читачеві ситуаціях, які переходять з твору в твір протягом багатьох століть, від автора до автора як загальні засоби дії, що відображають уявлення людини про навколишній світ, соціальну і індивідуальну поведінку людей. Такі загальновідомі ситуації називаються мотивами.

Конфлікт (від латинського *conflictus* – зіткнення, боротьба) – система суперечностей, які організують художній твір, боротьбу персонажів, ідей, протиставлення образів. – композиція (від лат. *compositio* – твір, складання) – побудова, структура художнього твору: відбір і послідовність елементів і образотворчих прийомів твору, що з'єднує художнє ціле відповідно до авторського задуму. Основа сюжету – зображений

у творі конфлікт, тобто життєві протиріччя, їх зіткнення. Конфлікти є соціальні, психологічні. Конфлікт твору окреслюється у зав'язці і реалізується в подальших компонентах сюжету. Конфлікт рухає сюжет. Не завжди конфлікт вирішується у творі, найчастіше події відбуваються як загальне конфліктне протистояння. Виявлення конфлікту, його розвиток надаються письменнику логікою життя, логікою людських характерів.

Розвиток дії – стосунки персонажів, їхні вчинки, зіткнення, симпатії й антипатії, перипетії, виявлення життєвих протиріч.

Кульмінація (лат. *culmen* – вершина) – вирішальне, найгостріше зіткнення сил, які ведуть боротьбу; момент найбільшого напруження у творі.

Композиція включає в себе сюжет; позасюжетні елементи (авторські відступи – ліричні, історичні, філософські та ін.; описи – портрет, пейзаж, інтер'єр),

До елементів композиції літературного твору належать епіграфи, присвяти, прологи, епілоги, частини, глави, акти, явища, сцени, діалоги, монологи, епізоди, вставні розповіді і епізоди, листи. Всі художні описи – портрети, пейзажі, інтер'єри – також виступають композиційними елементами.

Найпростішим видом композиційного зв'язку є групування персонажів. Без групування персонажів не може бути конфлікту. Є два типи групування: перший — за принципом зіставлення, другий — протиставлення (контрасту або антитези). Зіставляються образи чимось близькі між собою, протиставляються протилежні.

Світ героїв (дійсність літературного твору очима його персонажів) описується в системі категорій: хронотоп, подія, сюжет, мотив, тип сюжету. Хронотоп – «час – простір». Поняття хронотопу об'єднує загальні риси (характеристики) зображеного в творі світу. Термін «*хронотоп*» у літературознавчу науку було введено Михайлом Бахтіним. Хронотопом автор позначає взаємозв'язок часових та просторових координат художнього тексту. Художній хронотоп має суб'єктивний характер. Відчуття часу і простору залежить від вираження його автором, сприйняття читачем та від взаємозв'язку реального світу й світу художнього. За своїми функціями в літературному творі він поділяється на *сюжетний, фабульний, топографічний,*

авторський, соціально-історичний, побутовий, фантастичний, міфологічний, психологічний, метафізичний хронотопи.

Цілісності і єдності надає подіям, про які іде мова, та персонажам, що беруть в них участь, такий рівень композиції як розповідь. Оповідання є особливим засобом викладу фактів і встановлення зв'язків між ними.

Існує три різні поняття щодо оповідної організації твору: автор, образ автора і оповідача: а) автор – реальний творець твору, що знаходиться поза межами умовного світу. Автор не є частиною художнього світу, він творець твору мистецтва і знаходиться за його межами; б) образ автора – умовний представник автора в художньому світі. Образ автора є організуючим початком у сприйнятті твору, він диктує «правила» читання, «задаючи тон» читачеві на певні закономірності сприйняття літературного твору; в) оповідач – суб'єкт мовлення, від імені якого ведеться розповідь у літературному творі, посередник між автором і читачем.

Образ автора проявляється насамперед у мовній манері оповіді – об'єктивній або суб'єктивній. Об'єктивна авторська розповідь передає точку зору на те, що відбувається. Автор, який повідомляє читачеві про місце і час дії, що встановлює причинно-наслідкові зв'язки подій, розкриває внутрішній світ героїв.

Суб'єктивне авторське оповідання за допомогою різних мовних засобів передає індивідуальне авторське ставлення до зображуваного - до персонажів, до читача .

Проблемні питання

1 Структура художнього образу. 2 Художній простір, художній час, хронотоп. 3 Композиція літературного твору. 4 Поняття сюжету.

ТЕМА 5. Мова літературного твору. Мова розмовна, літературна, поетична. Переносне значення слова (тропіка): метафора як головний троп, її функції, епітет і його різновиди, порівняння, інші різновиди тропів (метонімія, синекдоха, літота, гіпербола)

Літературною мовою є нормована форма загальнонаціональної мови, що сприймається його носіями як зразкова і закріплена в словниках. Мова художньої літератури є формою національної мови, що включає всі явища загальнонаціональної мови і має естетичне значення; мова в ній є не тільки засобом, а й об'єктом зображення.

Слова у художньому тексті мають як пряме, так і переносне значення. Слова з прямим значенням мають смислове навантаження у творі, але водночас їх використання здатне творити емоційно-експресивні образи, стиль.

У мові художньої літератури сенс криється не тільки в лексичному значенні – важливими і ледь не рівнозначними носіями сенсу виявляються одиниці інших рівнів мови. 1 Художня фонетика. У художньому мовленні дуже важливим є розподіл і якість звуків, звукові повтори і їх інтенсивність, закономірності артикуляції звуків і їх груп. 2 Лексико-фразеологічний склад. Підвищується експресивне і смислове навантаження слова, важливу роль відіграє контекстуальне прирощення смислу. У мову художньої літератури входить весь запас живої мови, що, звичайно ж, розширює її емоційність і референцію. 3 Морфологічні засоби. Часто художник вдається до особливого, оригінального словотвору, що також має змістовне і емоційне значення.

У зображенні дійсності, яке дають твори літератури, важливу роль відіграють спеціальні засоби образності мови. Вони допомагають письменникові додати в словесну форму конкретні уявлення про предмети і явища, своє ставлення до них. Це завдання виконують не тільки слова і словосполучення, вжиті у прямому значенні, а також слова і вислови, вжиті у переносному значенні, які називають тропами. В основі тропа лежить перенесення ознак одного предмета, явища, дії на інші. За допомогою такого перенесення мова художнього твору набуває

особливого забарвлення і яскравості. Це відбувається тому, що троп дає не те означення предмета чи явища, яке стало звичним, а виявляє ознаки, які зазвичай не виступають на перший план. Отже, мовна семантика (тропіка) – сфера взаємодії переносного і прямого значень. Інтонаційно-синтаксичний рівень – стилістичні фігури і ритміко-інтонаційні засоби.

Троп – це сприйняття світу за допомогою поетичної асоціації.

Порівняння – уподібнення одного предмета (об'єкта порівняння) іншому (засобу порівняння) на основі виділення яких-небудь загальних властивостей або ознак (просторова форма, розміри, колір). На відміну від тропів в порівнянні всі слова використовуються в прямому значенні.

Тропи, в свою чергу, діляться залежно від принципу взаємодії прямого і переносного значень: за принципом подібності – уподібнення одного предмета іншому (метафора, катахреза, епітет, алегорія, емблема, символ); за принципом суміжності – актуалізація різних видів зв'язків – кількісних, якісних, просторових, тимчасових, причинних та інших – між предметами (метонімія, синекдоха, перифраз, евфемізм); за принципом протилежності - визначення предмета за допомогою актуалізації контрастних якостей або властивостей (гіпербола, літота, іронія).

Проблемні питання

1 Особливості літературної мови. 2 Тропи і їх відмінності від порівнянь. 3 Класифікація тропів.

ТЕМА 6. Класицизм. Сентименталізм. Романтизм. Реалізм. Модернізм і його художні методи (символізм, імпресіонізм, експресіонізм, футуризм, сюрреалізм)

Літературним методом є визначення системи найбільш загальних принципів художнього зображення життя, мислення письменника.

Літературний напрям – певний процес в розвитку літератур кількох народів, певна творча спільність письменників, близьких за художнім методом.

Першим в європейській літературі літературним напрямком був класицизм, який виник в 1515 р. в Італії, але набув плідного розвитку в мистецтві Франції XVII ст., коли в 1674 р. з'явився теоретичний трактат про класицизм Ніколя Буало «Поетичне мистецтво».

Головним конфліктом трагедій стає конфлікт між особистим почуттям і боргом перед державою. Класицисти дотримувалися принципу наслідування античних сюжетів і образів, а також закону трьох єдностей: місця, часу і дії.

Герой класицистичного твору підкоряється державним інтересам, розуму, найвище для нього – обов'язок. Письменники цього часу відображали духовну красу, природі протиставляли духовне начало. Класицизм дидактичний створював образи естетично одноманітні. Найвідоміші представники цього мистецтва – Корнель, Расін, Мольєр.

В Англії, Німеччині, Франції, набуває розвитку напрямок в мистецтві, який з'явився за класицизмом, – *сентименталізм* (від латинського «sensus» – «почуття»). Філософською основою сентименталізму стає теорія сенсуалізму, основою якого є почуття, відчуття, а розум при цьому відіграє другорядну роль.

Художня концепція сентименталізму базується на чіткому розмежуванні добра і зла, на їх морально-етичному протиставленні. Наївність і чуттєвість у створенні дійсності у сентиментальних творах розрахована на співпереживання з боку читача. Помітну роль у сюжеті відіграють збіг обставин, випадок. Основні теми: сільська ідилія, милування природою, елегійні настрої (думки про нещасну долю, про смерть), надмірні пристрасті у любовних почуттях. Яскраві представники сентименталізму – Річардсон, Руссо, Дідро, Прево, Карамзін, Жуковський.

У перші два десятиліття XIX ст. в країнах Європи набуває розвитку *романтизм*, який був реакцією прогресивних сил європейського суспільства на результати французької революції 1789 р.

Конфлікт особистості зі своїм середовищем рухав сюжет більшості романтичних творів.

У 30-40-ві рр. XIX ст. формується *реалізм* як літературний напрям і художній метод. Реалізм в історико-культурному значенні – це напрямок в мистецтві, який найбільш вірогідно, історично істинно зображує реальність і людину в ній.

Головний *принцип реалізму* – принцип зображення типових характерів у типових обставинах. Історизм є основою світогляду і художнього методу письменника-реаліста, своєрідним ключем до пізнання дійсності, що дозволяє поєднати минуле, сьогодення і майбутнє.

Людина в ідеалістичних творах – це історична, суспільна, «типова» особистість, у якій притлумлена індивідуальна субстанція. Намагання відобразити складні стосунки людини і суспільства спонукали реалістів до відтворення гострих колізій, драматичних конфліктів, розгалужених сюжетів, внаслідок чого у літературі популярними стали такі епічні жанри, як роман, повість.

Кінець XIX – початок XX ст. відзначається багатством літературних течій. Вони об'єднані спільною назвою «*модернізм*» (франц. *moderne* — сучасний, найновіший). Як конкретно-історичне явище модернізм з'явився у Франції, згодом поширився в інших європейських літературах. У XX ст. він став визначальною особливістю мистецтва. Модернізму притаманні такі риси: джерело творчості – авторське «я», що виявляється у зверненні до підсвідомості, інтуїції, екзистенції (внутрішнього буття) людини. В основі творчості – індивідуально сприйнятий і витлумачений світ, осягнення його таємничих глибин і духовних, сфер, недоступних логіці; заперечення раціональних, підходів до відтворення дійсності, цинізм, зневага до усталених форм культури, зміна комунікативної функції літератури, експеримент з художньою формою, мова твору сприймається як вияв несвідомого, як об'єкт, а не засіб комунікації.

Імпресіонізм — (враження) — художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань. Імпресіонізм розвивається в останній третині XIX — на початку XX ст. Основний стильовий прийом імпресіонізму — зображення не самого предмета, а *враження* від

нього. Ставлячи за основну мету (змалювати світ таким, яким він видався у момент сприйняття), імпресіоністи вдавалися до фрагментарності у зображенні, до ліризації, піднесення ролі внутрішніх монологів, до гри кольорів, світлотіней, звукових відтінків, до відтворення психологічних станів (настроїв). Світова література дала таких письменників-імпресіоністів, як брати Гонкури, Доде, Мопасан, Цвейг, Жеромський.

Експресіонізм (франц. вираження) — одна із течій авангардизму, в основі якої лежить філософія інтуїтивізму А. Бергсона, згідно з якою мета мистецтва — не відображення дійсності, а «вираження» неповторного авторського бачення її. Для експресіоністів характерне лірико-суб'єктивне осмислення дійсності. Виник у Німеччині й Австрії. Основа експресіоністичної творчості – жваві характери і сюжет. Мав місце в українській літературі, зокрема у деяких творах Хвильового, Головка, Винниченка, Довженка.

Сюрреалізм (франц. надреалізм) — одна з течій модернізму, виникла у Франції. Ґрунтується на філософії інтуїтивізму, східних містико-релігійних ученнях та на фрейдизмі. Цьому стилю притаманна посилена увага до підсвідомого та несвідомого, творчість трактується, як спорідненість механізмів сну і творчої фантазії. Естетичні принципи сюрреалізму підтримували Елюар, Арагон, Лорка, Неруда. В українській літературі елементи сюрреалістичного стилю виявляються у творчості Антонича, Андієвської, Рубчака, Голобородька, Воробйова.

Футуризм (лат. майбутнє) — одна з течій модернізму в літературі початку ХХ ст., принципами якої є руйнування норм морфології і синтаксису, звуконаслідування, використання образів-символів тощо. Футуризму притаманні дегуманізація мистецтва, заперечення канонізації та будь-якого культу в мистецтві, бунтівливі та скандальні витівки в літературі. Витоки футуризму – у швидкому оновленні суспільної свідомості під впливом технічного прогресу, виникненні нових засобів масової інформації, внаслідок чого футуризм намагався шукати нові форми художнього вираження. В українській літературі це пов'язувалося ще й з виступом проти хуторянського, етнографічного мистецтва, підсиленням урбаністичних елементів

у літературі. Загалом футуризм носив деструктивний характер, розхитував традиційні цінності і норми в літературі.

Символізм (знак, прикмета, ознака) — літературний напрям кінця XIX — початку XX ст., основною рисою якого є те, що конкретний художній образ перетворюється на багатозначний символ. Символізм народжується у Франції і поширюється в інших європейських країнах (Англія, Німеччина, Австрія, Бельгія, Норвегія, Росія). Основне завдання символізму – подолання натуралізму у змалюванні дійсності і заглиблення у потаємні першооснови буття, недоступні логіці. Символісти мали потяг до асоціативних значень слова-образу, культу і культивування символу, містифікації змісту художнього твору. Представники символізму – Бодлер, Блок, Бальмонт. В Україні розвинули його Хвильовий, Головка, Чумак, Тичина, Рильський, Сосюра, Слісаренко, Савченко.

Проблемні питання

1 Що таке літературний метод і чим він відрізняється від літературного напрямку. 2 Основні літературні напрямки.

ТЕМА 7. Літературний розвиток . Родовий і жанровий поділ літературних творів. Проблема розмежування епічних жанрів. Жанри епосу: роман, роман-епопея, повість, оповідання, новела, нарис, фольклорні епічні жанри (казка, переказ, легенда, дума і т. ін.)

Жанрова система являє собою сукупність різноманітних жанрів (епічних, ліричних, драматичних), які існують у межах однієї епохи, зумовлюються нею і мають між собою розвинуті зв'язки. Своя система жанрів була в античності, в Середні віки, є вона і в сучасній літературі. Система жанрів постійно розвивається: одні жанри історично і художньо вичерпуються і поступаються іншим, деякі зазнають модифікації, а синкретичні (наприклад, літописи) розпадаються на декілька.

Літературний жанр визначено як тип художньої структури, який має історично стійкі зміст і форму, що виявляються у низці творів. Конститутивними ознаками жанру є типологічність, структурність, змістовність, формальність, здатність виступати в класифікаційній функції. Жанр є однією із констант у розвитку літератури. У жанрі поєднано загальне й індивідуальне, старе і нове, стійке і мінливе. Жанри здатні до відтворення в ході літературного процесу на його різних етапах. Літературні жанри не є застиглими субстанціями, вони живуть своїм життям і тяжіють до постійного оновлення, проте оновлення можливе, перш за все, на основі стійких ознак, що історично склалися й утворюють матрицю жанру.

Кожен літературний твір оригінальний і неповторний, але тим не менш можливо визначити загальні, повторювані в змісті і формі літературних творів властивості, ознаки та на цій підставі класифікувати літературні твори. З IV ст. до н.е. зберігається в європейській літературі традиція поділу літературних творів на три відносно великі групи або роди: епічний, ліричний, драматичний.

В епічних творах художньо інтерпретується подія, тобто історія, випадок. Причому подія ця постає як предмет авторського оповідання про нього, таким чином, мовну структуру епічних творів визначає саме авторська розповідь.

Лірика як літературний рід являє собою художньо освоєний душевний стан, переживання з акцентом на вираження почуттів, думок, а не на зображення подій.

Ліричний твір зазвичай являє собою внутрішній монолог автора, в якому висловлюється оцінка його життя, його почуття. Іноді автора замінює вигаданий образ ліричного героя.

Ліричний герой – це самостійний художній образ, в деякій мірі відмінний від автора, зі своїми особливостями.

Види і жанри лірики: а) тематична (пейзажна / урбаністична; інтимна / соціальна; мітопоетична / культуральна і ін.); б) тональна (мінорна / мажорна; героїчна / комічна; драматична / ідилічна і ін.).

Драма художньо освоює дію. Дія вважається частиною події, її найбільш напруженою, динамічною частиною, тому

драматичні твори завжди сюжетні, і сюжети їх розвиваються напружено.

Між трьома родами немає значних відмінностей і кордонів. Можливо існування творів, в змісті і формі яких помітні ознаки всіх трьох родів. Вони складають змішаний ліро-епічний літературний рід. До жанрів цього роду відносяться поема, балада, байка, дума.

До жанрів лірики відносяться віршовані твори малого розміру з чіткою структурою, структурно-певні, і без різко виражених структурних ознак. Жанри лірики розрізняються за тим, які настрої і почуття виражаються у вірші.

Жанри епосу – це прозові розповідні жанри, твори оповідної прози (епопея, роман, повість, оповідання, новела, нарис, казка, міф).

Роман – складний за побудовою і великий за обсягом епічний прозовий (віршовий) твір, у якому охоплюються життєві події певної епохи та багатогранно змальовано персонажі, кількість яких часто значна.

За змістом розрізняють романи – історичні, соціально-побутові, родинно-побутові, філософські, пригодницькі, науково-фантастичні, психологічні тощо. Кілька романів одного автора, пов'язані однією темою і персонажами, об'єднуються в цикл романів.

Жанри драми – це трагедія, комедія, драма. Драматична література характеризується пристосованістю до сценічної інтерпретації.

До міжродових літературних жанрів відносять байку, баладу, притчу, поему (ліричну, драматичну).

Проблемні питання

1 Жанрова система. 2 Родова структура епічного літературного твору, родовий зміст і родова поетика. 3 Поняття про епос, лірику і драму. 4 Епічний тип події. 5 Особливості епічного сюжету. 6 Ліричні жанри. 7 Драматичні жанри.

ТЕМА 8. Літературний твір і текст. Інтертекст. Дискурс

Інтертекстуальність – будь-які свідомі чи несвідомі відсилання літературного тексту до інших літературних чи нелітературних текстів (цитата, епіграф, натяк (алюзія), примітки, зауваження, коментарі, іронія, пародія, контрафактура, плагіат), пов'язані з жанром, стилем і т. д. Має важливе творче (взірці, антиподи тощо) і рецептивне (канон, горизонт очікування) значення. Поняття інтертекстуальності пов'язано з постмодернізмом. Цей термін ввела Ю. Крістева в 1967 р. Вона вважала, що історію і суспільство можна розглядати як текст, тоді культура – єдиний інтертекст, який служить авантестом (всі тексти, які передують даному) для будь-якого тексту, що знову з'являється, при цьому тут втрачається індивідуальність тексту, яка розчиняється в цитатах. Для модернізму характерне цитатне мислення.

З погляду теорії інтертекстуальності, літературний процес виглядає як постійне творення, комбінування нових текстів з елементів уже існуючих текстів. При цьому важливо враховувати термінологічну неокресленість поняття «інтертекстуальність», що впливає з аналогічної розмитості поняття «тексту». Адже як текст можуть бути прочитані не лише звичні літературні тексти, але й культурні, соціальні, політичні та інші явища.

Важливими функціями інтертексту також постають структуротвірна та смислопороджувальна функції. Перша полягає у конструюванні тексту завдяки «чужому слову» – цитатам, ремінісценціям, і т. д., – тобто вона творить форму тексту. Друга ж, смислопороджувальна, впливає на семантичний аспект творення тексту; завдяки інтертекстуальним елементам автор наповнює свій твір необхідним змістом. Дотичною до неї є функція генералізації – посилення закладеного в інтертекстах смислу.

Значним інтертекстуальним елементом, що створює конструкції «текст у тексті», є алюзії. Алюзію також часто порівнюють з цитатою, але на зовсім інших засадах: вона позбавлена буквральності та експліцитності. Алюзія по-іншому діє на пам'ять чи інтелект читача, не порушуючи при цьому безперервність тексту; вона виходить за межі

інтертекстуальності. Цитуватися можуть тільки літературні твори, так за допомогою алюзії можна відсилати читача до історії, міфології та загалом до різних культур.

Ще один прояв інтертекстуальності – ремінісценція. Це – авторське нагадування читачеві про більш ранні літературні факти та їх текстові компоненти. В. Халізеєв розуміє під ремінісценцією «образи літератури в літературі». Ремінісценція виникає внаслідок сильного впливу на нього творів інших письменників. Ремінісценція у творі виконує різноманітні функції: 1) засвідчує поклоніння автора перед авторитетним попередником; 2) автор демонструє власну послідовність чомусь; 3) допомагає переосмислити традицію на новому етапі культурно-історичного розвитку; 4) автор вступає у полеміку (як правило, з класиком); 5) створення пародії.

Найбільш загальна класифікація міжтекстових взаємодій належить французькому літературознавцю Жерару Женетта. У його книзі «Палімпсести: література в другому ступені» (1982; рос. переклад 1989) палімпсестом називається рукопис, написаний поверх іншого тексту, стертого для повторного використання написаного матеріалу, зазвичай пергаменту, елементи старого тексту іноді проступають в новому, звідси - ця популярна метафора для позначення інтертекстуальних відносин) пропонується п'ятичленна класифікація різних типів взаємодії текстів:

інтертекстуальність – наявність в тексті двох або кількох текстів;

паратекст – відношення тексту до заголовка, епіграфа, післямови, передмови;

метатекстуальність – це можуть бути коментарі або посилання на предтекст;

гіпертекстуальність – осміяння або пародіювання одного тексту іншим;

архітекстуальність – жанровий зв'язок текстів.

Людина в постмодернізмі зображується в стані повної деструкції (в даному випадку деструкцію можна розуміти як порушення свідомості). У творі немає розвитку характеру, образ героя постає в розмитому вигляді. Цей прийом називається дефокалізація. Він переслідує дві мети:

- уникнути зайвого героїчного пафосу;
- відвести в тінь героя: герой не висувається на перший план, він взагалі не потрібен у творі.

Яскравими представниками постмодернізму в літературі є Дж. Фаулз, Дж. Барт, А. Роб-Гріє, Ф. Соллерс, Х. Кортасар, М. Павич, Дж. Джойс і інші.

Проблемні питання

1 Художній твір як «образ світу». 2 Поняття образу світу, характеристика його суб'єктивної і об'єктивної сторін. 3 Художній твір як система, що складається з взаємозв'язаних структурних рівнів і їх підсистем. 4 Поняття тексту, його структури, семантики, семіотики. 5 Концепція інтертекстуальності. 6 Поняття дискурсу.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ І ДОПОВІДЕЙ

- 1 Література як вид словесного мистецтва.
- 2 Література як система.
- 3 Текст і універсальні текстові категорії.
- 4 Літературний твір як естетичне ціле.
- 5 Специфіка літературної комунікації.
- 6 Категорія автора в літературі.
- 7 Теорія автора в літературознавстві ХХ ст. (М. М. Бахтін, Б. О. Корман, Р. Барт).
- 8 Поняття про суб'єктну організацію твору: відношення між автором-творцем і суб'єктом мови в творі.
- 9 Проблема традиції в історичній поетиці А. Н. Веселовського.
- 10 Категорія «внутрішньої форми» в працях В. фон Гумбольдта і О. О. Потебні.
- 11 Проблема діалогізму в працях М. М. Бахтіна.
- 12 Ю. М. Лотман про структуру художнього тексту.
- 13 Родовий розподіл художньої літератури.
- 14 Теоретична модель жанру. Структура жанру.
- 15 Композиційна єдність твору.
- 16 Основні параметри художнього простору.

17 Сюжетно-фабульний рівень художнього тексту. Структура і функції сюжету.

18 Художній простір і час. М. М. Бахтін про хронотоп і його функції в творі.

19 Виразні засоби поетичної мови.

20 Структура художнього образу.

21 Поняття про стиль: функції стилю, його носії і категорії.

22 Типи оповідання в українській прозі.

23 Поняття про літературні напрямки. Їх внутрішня структура і місце в літературному процесі.

24 Структурний аналіз художнього тексту.

25 Декодування тексту: загальні підходи.

26 Інтертекстуальність літературного твору.

27 Художній дискурс.

28 Літературознавчі школи ХХ ст.

29 Склад літературознавства як науки.

30 Антична концепція мистецтва.

31 Концепція мистецтва як символу .

32 Романтична концепція мистецтва.

33 Академічні школи літературознавства.

34 Основні літературознавські школи ХХ ст. Формалізм. Структуралізм.

35 Художній образ.

36 Художня реальність. Первинна та вторинна умовність.

37 Тематика, проблематика.

38 Види пафосу.

39 Склад художньої форми.

40 Світ літературного твору. Основні компоненти.

41 Персонаж та засоби створення його образу.

42 Жанри літератури.

43 Теорія архетипів К. Г. Юнга.

44 Структура літературно-художнього твору (на основі джерел).

45 Літературно-художній твір і текст (з оглядом праць).

46 Теорія діалогізму М. М. Бахтіна.

47 Сутність постструктуралізму, його чільні представники.

48 Передумови і становлення рецептивної естетики.

49 Вплив Жака Дерріди на сучасне літературознавство.

50 Поняття інтертекстуальності (роль Ю. Крістевої в розробці).

51 Рецептивна естетика і поетика.

52 Рецептивна естетика і герменевтика (дотичність і відмінність).

53 Основні поняття наратології.

54 Текст, знак, підтекст, контекст.

55 Читач реальний (фізичний) і читач ідеальний (імпліцитний, віртуальний), їх роль у літературній комунікації.

56 Поняття історико-літературного процесу і літературного життя, їх співвідношення.

57 Основи і проблеми періодизації літературного процесу.

58 Проблема літературної норми, канону, традиції і новаторства.

59 Письменник (автор) як продукт соціально-культурного розвитку

60 Образ та образність як загальноестетичні категорії, їх літературознавчий аспект.

СЛОВНИК ФІЛОЛОГІВ

Авєринцев Сергій Сергійович (1937-2004) – російський радянський філолог, культуролог, історик культури, філософ, літературознавець, біблеїст, великий фахівець у галузі вивчення історії античної та середньовічної літератури, поетики, філософії і культури, російської та європейської літератури і філософії культури ХІХ- ХХ ст., поезії Срібного століття.

Перекладач, поет, лектор, член СП СРСР (1985), російського ПЕНцентра (1995), голова Російського біблійного товариства (з 1990), міжнародного мандельштамівського товариства (з 1991), президент Асоціації культурологів, член Папської академії суспільних наук. Закінчив МДУ ім. М. В. Ломоносова, працював в МДУ і РДГУ. Професор Інституту славістики Віденського університету. Основні праці: «Поэтика ранневизантийской литературы» (1977), «Скворешні вільних громадян ...». «В'ячеслав Іванов: шлях поета між світами» (2001), «Софія-Логос» (2000).

Бахтін Михайло Михайлович (1895-1975) – російський філолог і філософ, дослідник творчості Ф. Рабле і Ф. М. Достоєвського, автор теорії карнавалізації, мовних жанрів і поліфонічного роману. Навчався в Петроградському і Новоросійському університетах. Викладав в школах Невеля, Калінінської області, вищих навчальних закладах Вітебська, Саранська. Основні праці: «Мистецтво і відповідальність» (1919), «Проблеми творчості Достоєвського» (1929), «Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя і Ренесансу» (1965).

Булахівський Леонід Арсенійович — український та російський мовознавець, член-кореспондент АН СРСР (з 1946), академік АН УРСР (з 1939), заслужений діяч науки УРСР (з 1941). Член Харківського історико-філологічного товариства. Автор праць із загального, українського і російського мовознавства, славістики, методики викладання мови тощо.

Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (1770-1831) – німецький філософ, один із творців німецької класичної філософії та філософії романтизму. Навчався в Тьобінгенському теологічному інституті (богословської семінарії) при Тьобінгенському університеті. Працював в освітніх установах Єни, Нюрнберга, Гейдельберзі, Берліні. Основні праці: «Наука логіки», «Філософія природи», «Філософія духу».

Житецький Павло — один із основоположників українського мовознавства; йому належать глибокі дослідження з історії української мови, літератури і фольклору (писав українською мовою). Це, передусім, перша в українському мовознавстві велика праця з історії фонетики української мови «Нарис звукової історії малоруського наріччя» (1876), у якій поставлено і частково розв'язано ряд питань, зокрема про занепад редукованих «ъ» та «ь», про звукову природу «ѣ» та перехід його в «і» тощо. У розвідці «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» (1876) Житецький розкрив мовні та палеографічні особливості пам'ятки і виявив у її тексті багато рис живого народного мовлення, показавши велике значення її для вивчення історії української літературної мови.

Женетт Жерар (фр. Gérard Genette, 1930 р.) – французький літературознавець, один з основних представників структуралізму, один із засновників сучасної наратології,

вивчення інтертекстуальності. Працював у Сорбонні, потім викладав у Вищій практичній школі, у Вищій школі суспільних наук. Основні праці: «Figures I-V» (1966-2002), «Introduction à l'architexte» (1979), «Nouveau discours du récit» (1983), «Métalepse» (2004).

Левін Гаррі (1912-1994) – американський літературний критик і літературознавець. Навчався і працював в Гарвардському університеті. Основні праці: «The Broken Column» (1931), «Symbolism and Fiction» (1956), «The Comedy of Errors» (1965).

Лінк Ханнелоре – німецький філолог, фахівець в галузі наратології. Основні праці: «Rezeptionsforschung: E. Einf. in Methoden u. Probleme »(1976), « Abstraktion und Poesie im Werk des Novalis»

Лотман Юрій Михайлович (1922-1993) – радянський літературознавець, культуролог і семіотик, один із засновників московсько-тартуської семіотичної школи, один з творців теорії структуралізму. Закінчив філологічний факультет Ленінградського університету. Працював в педагогічному інституті в Тарту, Тартуському університеті. Основні праці: «Структура художнього тексту» (1970), «Смуток кіно і проблеми кіноестетики» (1973), «Роман А. С. Пушкіна «Євгеній Онєгін»: коментар» (1980), «Олександр Сергійович Пушкін: біографія письменника» (1981), «Культура і вибух» (1992).

Наливайко Дмитро Сергійович (народився 6 листопада 1929 р., Понорниця, Чернігівська область) — український літературознавець, фахівець з порівняльного дослідження світової й української літератури. Доктор філологічних наук, професор, дійсний член (академік) НАН України, завідувач відділу компаративістики Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. З 2013 р. — почесний професор Києво-Могилянської академії. Автор таких праць: «Українська література в європейському контексті»; «Козацька християнська республіка». «Запорозька Січ в західноєвропейських літературних джерелах». «Зарубіжна література ХІХ ст. Доба романтизму».

Тамарченко Натан Давидович (1940-2011) – російський літературознавець, фахівець в галузі теорії літератури, історії

роману, аналізу художнього тексту. Автор робіт з теорії сюжету, епічних жанрів, літературного персонажа. Випускник Саратовського державного університету. Працював в КемДУ, РДДУ. Основні праці: «Реалістичний тип роману: Введення в типологію російського класичного роману XIX ст.» (1986), «Типологія реалістичного роману: на матеріалі класичних зразків жанру в російській літературі XIX ст.» (1988), «Естетика словесної творчості» М. М. Бахтіна і російська філософсько-філологічна традиція » (2011).

Томашевський Борис Вікторович (1890-1957) – радянський літературознавець, текстолог і письменник, фахівець в галузі віршознавства, поезики, стилістики, текстології, французької поезії, творчості А. С. Пушкіна. Закінчив Льєжський університет з дипломом інженера-електрика. Працював викладачем прикладної математики в Інституті шляхів сполучення. Брав участь в підготовці і редагуванні академічних видань творів Ф. М. Достоєвського, А. Н. Островського, вибраних текстів А. П. Чехова, повного академічного зібрання творів А. С. Пушкіна (1937-1949). Основні праці: «Пушкін. Сучасні проблеми історико-літературного вивчення» (1925), «Теорія літератури. Поетика» (1925), «Письменник і книга. Нарис текстології» (1928), «Про вірші» (1929).

Тюпа Валерій Ігорович (нар. 26.10.1945) - російський філолог, фахівець в галузі теорії літератури, літературної компаративістики. Закінчив МДУ ім. М. В. Ломоносова. Викладав в університетах Самари (Куйбишева), Львова, Кемерово, Констанца, Інституті філології Сибірського відділення Російської академії наук, Вищій педагогічній школі в Бидгощі (Польща). Зараз працює на історико-філологічному факультеті РДДУ. Основні праці: «Художність літературного твору: Питання типології» (1987), «Художність чеховського оповідання» (1989), «Циклізація в творчості Пушкіна» (2001) (у співавторстві з М. Н. Дарвіном), «Наратологія як аналітика оповідного дискурсу («Архієрей Чехова»)» (2001), «Історична реальність і проблеми сучасної компаративістики» (2002).

Потебня Олександр Опанасович (22(10)09.1835–11.12(29.11).1891) – мовознавець і філософ, літературознавець,

фольклорист та етнограф, представник психологічного напрямку в слов'ян. філол. науці.

О. О. Потебня був одним із перших у вітчизняній науці представників психологічної школи в літературознавстві, який дав систематизований виклад її ідей у працях «Мысль и язык» (1862), «Из лекций по теории словесности» (1894), «Из записок по теории словесности» (1905).

Основна увага в них сконцентрована на вивченні психологічних механізмів творчості; етапів її здійснення від виокремлення з дійсності комплексу явищ, фактів, споріднених або протилежних поглядам митця на світ, через входження об'єктивної інформації в свідомість, підсвідомість письменника до її реінкарнації у конкретно-чуттєву форму художнього образу й сприйняття реципієнтом, який фактично є співавтором, бо відбирає з тексту суголосне власній психофізіології, перетворюючи його у свідомості. А оскільки автор і реципієнт є постійно внутрішньо змінними, що й зумовлює існування безкінечної кількості інтерпретацій тексту, то у кожен момент їх існування текст одночасно той самий і ні, що фактично є передбаченням основних відкриттів феноменології.

Чимало зробив О. О. Потебня і в царині українознавчих студій. Зокрема велику увагу приділяв він вивченню української мови, оригінального українського фольклору, про що свідчать такі його праці: «Заметки о малорусском наречии» (1870), «Малорусская народная песня по списку XVI ст. Текст и примечания» (1877), «Объяснение малорусских и сродных песен» (перший том – «Веснянки», 1883; другий том – «Колядки», 1887). Редагував зібрання творів Г. Квітки-Основ'яненка у чотирьох томах (1887–1890), П. Артемовського-Гулака - (1888), поетичну збірку І. Манжури «Степові думи та співи» (1889). Перекладав українським гекзаметром «Одіссею» Гомера.

1879 р. одержав золоту медаль за оцінку праці П. Житецького «Очерк звуковой истории малороссийского наречия», а в 1879 р. – золоту медаль за оцінку збірки «Народні пісні Галицької та Угорської Русі» Я. Головацького.

Халізов Валентин Євгеньович (1930) – російський літературознавець. Закінчив МДУ ім. М. В. Ломоносова, працює там же. Спеціаліст у галузі драми, теорії літератури, літературних

жанрів, порівняльного літературознавства. Автор класичного підручника з теорії літератури. Основні праці: «Драма як явище мистецтва» (1978), «Драма як рід літератури: поетика, генезис, функціонування» (1986).

Цейтлін Олександр Григорович (1901-1962), літературознавець, фахівець з російської літератури XIX ст., питань методології філології. Закінчив МДУ ім. М. В. Ломоносова, працював в МДУ, ІМЛІ АН. Автор першого в СРСР вузівського підручника «Російська література першої половини XIX ст.» (1940). Основні праці: «Майстерність Пушкіна» (1938), «І. А. Гончаров. 1812-1891» (1950), «Праця письменника» (1962).

Шеллінг Фрідріх Вільгельм Йозеф фон (1775-1854) – німецький філософ-романтик, представник ідеалізму. У 15 років вступив до Тюбінгенського університету з характеристикою «ingenium praesox» (нім. і лат. «Скоростиглий талант»). Тлумач Фіхте, автор робіт з натурфілософії. Основні роботи: «Система трансцендентального ідеалізму» (1800), «Філософія міфології» (1821), «Філософія мистецтва» (вид. 1859).

Шерер Вільгельм (1841-1886) – німецький філолог, історик літератури. Професор Віденського, Страсбурзького, Берлінського університетів. Основні праці: «Geistliche Poeten der deutschen Kaiserzeit» (1874-1875), «Geschichte der deutschen Litteratur» (1880-1883), «Poetik» (1888).

Шкловський Віктор Борисович (1893-1984) – російський радянський письменник, літературознавець, критик, кінознавець і кіносценарист, автор праць про творчість Ф. М. Достоєвського і Л. М. Толстого. Навчався в Петербурзькому університеті, 1920 р. був обраний професором Російського інституту історії мистецтв. Основні праці: «Мистецтво як прийом» (1917), «Про теорії прози» (1925), «Повісті про прозу. Роздуми і розбори» (1966). Шлегель Август Вільгельм (1767 – 1845 Ганновер) – німецький критик, історик літератури і поет-перекладач. Навчався в Геттінгенському університеті, працював в Йенському, Боннському університетах. Перекладач В. Шекспіра, видавець «Бхагаватгіти» та інших пам'яток індійської літератури.

Шмід Вольф (народився 1944). Займався славістикою, германістикою і філософією в Мюнхенському, Утрехтському, Кельнському, Празькому та Бохумському, Ольденбурзькому,

Гамбурзькому і ін. університетах (1963-1969). Спеціаліст в галузі російської літератури XIX-XX ст., Наратології. Основні праці: «Будова тексту в повістях Достоевського» (1973); «Естетичний зміст. Семантична функція поетичного методу» (1977); «Проза Пушкіна в поетичному прочитанні. Повісті Белкіна» (1991); «Орнаментальне оповідання в російському модернізмі. Чехов – Бабель – Замятін» (1992); «Проза як поезія. Статті про оповідання в російській літературі» (1994); «Проза Пушкіна в поетичному прочитанні» (1996), «Наратологія» (2003).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Алюзія (від лат. *alludo* – натяк, жарт) – відсилання до іншого художнього тексту, історичних, побутових, біографічних або літературних фактів, добре відомих, на думку автора, читачеві. Як і цитата, збагачує авторський текст смислами тексту-джерела, але, на відміну від цитати, вона лише натякає на джерело, тоді як цитата є більш-менш точним його фрагментом.

Алегорія – спосіб художнього зображення, побудований за принципом двоплановості: прихований зміст розкривається очевидною формою за допомогою асоціацій.

Автор (лат. – засновник) – творець художньої дійсності, яка відтворена в образах, форми і смисли яких зумовлені світовідчуттям та світорозумінням творчої особистості. У творі автор постає виконавцем дії, творчого задуму і водночас він виражає, творить себе. Автора не має поза межами твору і реалізується лише в ньому. Автор у літературному творі є джерелом і «власником» мови, що утворюється його волею та інтуїцією. Автор – не тільки конкретна і реальна особа зі своєю біографією, а й багатоліка постать, значення якої у творі постійно змінюється і це залежить від функції художнього тексту.

Алегорія (грец. – інакомовлення) – спосіб художнього зображення, побудований на двоплановості: явна форма розкриває прихований зміст за допомогою асоціацій. Алегорія є домінуючим художнім прийомом у таких жанрах, як байка, притча, проповідь.

Антитеза (грец. – протистояння) – стилістичний прийом, що використовується в літературі для художньо підкресленого заперечення або протиставлення життєвих явищ, думок, ознак, понять, почуттів.

Архетип – це образ, що містить в собі найбільш стійкі і всюдисущі «схеми» або «формули» людської свідомості (образ блазня-трикстера, подвигу і ін.).

Архівознавство – допоміжна літературознавча дисципліна, яка займається розробкою методів збору, систематизації і зберігання документів, вивченням історії та організації архівної справи.

Архаїзми – функціонально-стилістичний пласт мови, слова чи граматичні форми, які застаріли або вийшли з ужитку, тоді як предмет або явище, що позначається, зберігається (піт, рескрипт).

Балада – невеликий поетичний твір таємничого, фантастичного, героїчного, історичного змісту.

Байка – невеликий ліро-епічний твір алегоричного змісту, дидактичний, повчальний за спрямованістю.

Бібліографія – допоміжна літературознавча дисципліна, наука, що займається збором інформації про твір (автор, час написання і видання, кількість надрукованих примірників, ціна), реєстрацією всіх друкованих видань.

Барваризми – функціонально-стилістичний пласт мови, слова іншомовного походження, які носіями мови сприймаються як чужі, сторонні (гангстер).

Вульгаризми – груба лексика, яка перебуває за межами літературної мови (рожа, жерти, здохнути).

Вторинна умовність – принцип художньої образотворчості, заснований на свідомій деформації явищ і предметів дійсності при їх зображенні в художньому творі.

Вираз – розкриття сутності явища через передачу враження від нього, емоційної реакції суб'єкта, що приймає. Естетична функція вираження - «заразити» читача емоційним ставленням до художнього об'єкту.

Гіпербола – троп, заснований на застосуванні контрасту, художнє перебільшення тих чи інших властивостей зображуваного предмета (дуби-велетні).

Герменевтика (грец. *hermeneutike* – роз'яснюю, коментую) – наука про мистецтво розуміння, про принципи інтерпретації текстів (не тільки художніх). Термін пов'язаний з ім'ям бога Гермеса, який передавав і пояснював смертним волю богів.

Гротеск (франц. – химерний, незвичний) – карикатурне зображення, перебільшення, спотворення, поєднання несумісних, різко контрастних якостей і форм, схильність до незвичайності та ексцентричності. Гротеск використовується у зв'язку з пародіюванням, травестуванням та бурлеском, а також у гумористичних та сатиричних творах.

Гумор (лат. – волога, рідина) – різновид комічного, визначається доброзичливим поглядом та жартівливим відображенням смішного у житті. Гумор притаманний фольклору та літературі у різноманітних жанрах.

Драма – драматичний твір, в якому розкриваються серйозні, моральні, філософські, соціально-психологічні проблеми.

Дискурс (від *discourse* – послідовний виклад; бесіда, розмова) – це, з одного боку, практика побудови тексту, процес створення, розгортання тексту в часі і просторі; з іншого – це процедура осмислення тексту в акті художньої комунікації, коли текст стає об'єктом читання. Поняття введено і обґрунтовано структуралістами і активно використовується постструктуралістами.

Дума – невеликий поетичний твір патріотичного змісту.

Діалектизми – функціонально-стилістичний пласт мови, територіально обмежена лексика, використовувана в місцевих говорах (хлопанці, парскать).

Джерелознавство – допоміжна літературознавча дисципліна, наука, що займається вивченням джерел теорії та історії літератури (незавершених, попередніх, первинних редакцій, чорнових матеріалів, записників, задумів і інших матеріалів).

Елегія – ліричний твір, в якому відображаються сумні почуття.

Епітет – художнє, образне визначення предмета чи явища (золоте волосся).

Епопея – значний за обсягом епічний твір, в центрі якого – яскрава подія національної історії.

Емблема – троп метафоричного ряду, це зрима, матеріалізована метафора, що виникає в результаті несподіваного зближення, зіставлення явищ і понять.

Експліцитний автор – «фігура в тексті», виражений в тексті оповідач, автор, що веде розповідь від своєї особи, «фіктивний автор», виражений за допомогою займенників першої особи або як особливий образ-персонаж.

Експліцитний читач – слухач, який виражений в тексті як персонаж, той, до кого звертається оповідач.

Жаргонізми – функціонально-стилістичний пласт мови, мова соціально обмеженої групи осіб (фактоїд, ганка).

Зображення – конкретизуюче втілення предметного, чуттєво сприйманого світу в обсязі, кольорі, звуці, пластичі. Словесне зображення ніколи не є фотографічною копією об'єкта, воно завжди більш-менш фрагментарне і хитке, передбачає активність уяви читача.

Індивідуальний образ – це образ, створений самобутньою уявою художника і виражає міру його оригінальності.

Інтертекстуальність (inter – між і textum – зв'язок, тканина, текст) – а) властивість, якої набувають два і більше тексти, пов'язані один з одним через механізм цитацій; б) принцип побудови тексту, в основі якого лежить опосередкований цитацією зв'язок одного тексту з іншими.

Інверсія – стилістична фігура зв'язності (група фігур роз'єднання), порушення звичного, природного для даної мови порядку слів.

Імпліцитний автор – образ автора, намальований свідомістю читача, що не втілено в художньому творі.

Імпліцитний читач – образ читача, який формується в свідомості реального автора, коли він уявляє читача, для якого пише твір, і який може адекватно декодувати повідомлення автора, – «ідеальний» читач.

Імперсональний наратор (нон-наратор) – безособовий оповідач, не виявлений в тексті.

Історизми – функціонально-стилістичний пласт мови, слова, що вийшли з ужитку разом з явищами, які вони позначають (конка, непман).

Історія літератури – основний розділ літературознавства, що вивчає історичний розвиток літератури в її зв'язку з розвитком людського суспільства і людської свідомості.

Іронія – троп, заснований на застосуванні контрасту, що виражає насмішку, іносказання, коли слово або вислів знаходить в контексті мови значення, протилежне буквальному сенсу (знущання під маскою схвалення) (де вже нам, дурням!).

Каламбур – ігровий мовний прийом, обігравання різних значень багатозначного слова або омонімів.

Канонізована умовність – сукупність стійких прийомів, вираження естетичних уявлень про дійсність в мистецтві певної епохи або нації.

Канцеляризми – слова і звороти з офіційно-ділового мовлення, мовні штампи (даним засвідчую).

Катахреза – троп метафоричного ряду, метафора, яка не відчувається як прийом (або занадто звична, чи занадто незвична); поєднання в рамках одного мовного обороту слів, несумісних за значенням, але при цьому не є антонімами (ніжка стільця).

Комедія – від слова «комос» – «натовп, народ». Це драматичний твір сатиричного характеру.

Лінгвістика (мовознавство) – наука про мову, об'єктом її є будова, функціонування і історичний розвиток мови, мова у всьому об'ємі її властивостей і функцій.

Літературна мова – нормована, строго регламентована форма загальнонаціональної мови, що сприймається її носіями як зразкова і закріплена в словниках.

Літературознавство – сукупність наук, які вивчають мову в її естетичній функції (художнє висловлювання, художня література). Основні об'єкти літературознавства – генезис, історія, типологія, закономірності розвитку, структура творів, мова художньої літератури.

Літературно-художній текст – мовна грань літературного твору, носій художньої інформації, який, на відміну від інших знакових систем, в процесі художньої комунікації призводить не до втрати, а до приросту сенсу.

Літературний твір – це не тільки якийсь текст, але і уявна художня реальність, відображена в тексті і намічена за допомогою особливим чином організованого тексту.

Літота – троп, заснований на застосуванні контрасту, зворотній гіперболі, применшення ознаки предмета (хлопчик-з-пальчик).

Літературна критика – основний розділ літературознавства, мистецтво оцінювати сучасний твір з позицій сучасного читача, розвитку і вимог суспільства.

Мистецтво – це художня творчість – специфічно творча діяльність, яка задовольняє естетичні потреби людей і те, що є її результатом (сукупність творів); це слово означає естетичну досконалість (красу), творів прикладних і витончених мистецтв.

Міф (грец. mythos – слово, сказання) – словесний твір про походження світу та явищ природи, відображення прадавніх вірувань й уявлення народів.

Метонімія – троп, в основі якого лежить перенесення по суміжності між компонентами тропа.

Мова художньої літератури – форма національної мови, що включає всі явища загальнонаціональної мови і має естетичне значення; мова в ній є не тільки засобом, а й об'єктом зображення.

Метафора – троп, перенесення властивостей одного предмета або явища на інший за принципом їх схожості.

Мимесис (від грец. mimesis – відтворення) – категорія античної естетики, яка використовується для характеристики основного принципу творчої діяльності художника (наслідування природи). Наслідування в широкому сенсі слова - це початковий і дуже поширений факт в житті будь-яких високоорганізованих істот – не тільки людини, але і тварин.

На наслідуванні рухів, поведінки дорослих ґрунтується весь комплекс передачі досвіду від старших до молодших. Збереження і передача досвіду, необхідного для життя роду, здійснюється багато в чому шляхом наслідування. Термін «мимесис» належить сьогодні до розряду дещо призабутого.

Наратологія – особлива літературознавча дисципліна зі своїми специфічними завданнями і способами їх вирішення, яка оформилася в кінці 60-х років в результаті перегляду

структуралістської доктрини з позицій комунікативних уявлень про природу мистецтва.

Наратор – оповідач. Поняття наратора має суто формальний характер і категоріальним чином протиставляється поняттю «конкретний», «реальний автор».

Нарататор – оповідна інстанція внутрішньотекстової комунікації, внутрішньотекстовий співрозмовник, адресат, відповідає за прийом повідомлення.

Нарис – твір епічного роду, для якого характерна фактичність, документальність, достовірність.

Новела – невеликий за обсягом епічний твір з напруженим концентричним типом сюжету.

Неологізми – функціонально-стилістичний пласт мови, нові слова, що виникли в мові (мерчандайзинг, блог).

Образ – універсальна категорія естетики, художнє узагальнення, яке в особливій та чуттєвій формі розкриває суть зображеного. Образ є одночасно і об'єктом реальної ментальної дійсності, поєднує в собі предметне і смислове.

Образність – це здатність людської психіки сприймати світ конкретно-чуттєво і емоційно, зберігати в пам'яті уявлення про світ, фантазувати і уявляти.

Образ в психології – безпосереднє або опосередковане віддзеркалення реальності в формі цілісної невербальної структури. Мислення створює і сприймає образи на мові чуттєвого сприйняття.

Образ в філософії – «форма репрезентації чогось». У філософії образ має безліч виняткових смислів в залежності від особливостей того чи іншого філософського вчення.

Образ художній – одна з основних категорій естетики і літературознавства, яка характеризує специфічні співвідношення нехудожньої дійсності і мистецтва, процесу і результату художньої творчості як особливої сфери людської життєдіяльності. Це особлива, притаманна тільки мистецтву форма узагальнення дійсності, що осягає сутність явищ в світлі естетичного ідеалу і виражається в індивідуальній конкретно-чуттєвій формі.

Ода – ліричний твір урочистого, піднесеного характеру, в якому висловлюються почуття радості, тріумфу у зв'язку з важливою, визначною подією в житті країни, народу, людства.

Оповідач – основний і відносно найбільш близький автору суб'єкт мовлення і носій точки зору в літературному творі: той, хто повідомляє читачеві про події і вчинки персонажів, фіксує хід часу, зображує вигляд діючих осіб і обстановку дії, аналізує внутрішній стан героя і мотиви його поведінки, характеризує його людський тип (душевний склад, темперамент, ставлення до моральних норм і т.п.), не будучи при цьому ані учасником подій, ані об'єктом зображення для будь-кого з персонажів. Специфіка оповідача одночасно – у всеосяжному кругозорі (його межі збігаються з межами зображеного світу) і в адресуванні його промови в першу чергу читачеві, тобто спрямованості її якраз за межі зображеного світу.

Палеографія – допоміжна літературознавча дисципліна, наука, що вивчає пам'ятники стародавньої писемності з метою встановлення місця і часу їх створення.

Поетика (від грец. «творче мистецтво») – одна з літературознавчих дисциплін, що вивчає з точки зору певної науково-методологічної позиції загальні, стійкі елементи, які у взаємозв'язку становлять художню літературу, літературні жанри, окремі твори. Існує загальна (теоретична), історична поетика.

Повість – значний за обсягом епічний твір, в якому ставляться серйозні, важливі морально-етичні, соціально-психологічні, філософські проблеми переважно сучасного для автора життя.

Поняття – одна з логічних форм мислення, вищий рівень узагальнення, характерний для словесно-логічного мислення. Знак (від грец. semeion – знак) – матеріал, предмет, що чуттєво сприймається (явище, подія, дія), який виступає в пізнанні і спілкуванні людей як представник деякого предмета чи предметів, властивості або відносин предметів і використовується для отримання, зберігання, перетворення і передачі повідомлень (інформації, знань) або компонентів повідомлень будь-якого роду.

Порівняння – зближення двох явищ з метою пояснення одного за допомогою іншого.

Поєма – це значний за обсягом ліро-епічний твір, в якому вирішуються серйозні, важливі проблеми філософського, морально-естетичного, соціально-психологічного, політичного плану і т. д.

Первинна умовність – принцип художньої образотворчості, властивий всім творам мистецтва, виявляється в установці на правдоподібність.

Професіоналізми – слова, характерні для осіб певної професії (плашка, бушприт).

Реалізована метафора – троп метафоричного ряду, буквальне розуміння значень слів, складових метафори (гаряче серце гасять пожежники).

Розгорнута метафора – троп метафоричного ряду, поширення метафоричного образу на кілька фраз або на все.

Роман – значний за обсягом епічний твір про події сучасного життя.

Розповідь – невеликий епічний твір зі спокійним хронікальним сюжетом, в якому розкриваються один або кілька епізодів з життя звичайної людини.

Сатира – вірш викривального, гострокритичного характеру, в якому яскраво, в декламаційній формі критикуються потворні явища суспільного життя, звичаї суспільства або пороки можновладців.

Символ – троп метафоричного ряду, слово або предмет, що умовно позначає сутність будь-якого явища (Прекрасна дама).

Синекдоха – троп метонімічного ряду, метонімія, заснована на кількісних співвідношеннях.

Сюжет – художньо цілеспрямований ряд подій, ситуацій і колізій (вчинків, положень, в тому числі конфліктних, і станів героя) в світі персонажів; в їх послідовності іноді розрізняють аспекти фабули (розташування елементів цього ряду в житті героя і значення їх для нього) і власне сюжет (розташування і значимості тих же подій і ситуацій в кругозорі автора і читача), але частіше - повторювані (традиційні) елементи, тобто мотиви і стійкі комплекси мотивів (сюжетні схеми).

Структура тексту (від лат. *structura* – взаєморозташування і зв'язок складових частин, будова) – система відносин між

елементами, що складають даний текст і визначають його особливості.

Семіотика тексту (грец. semeion – знак) – вивчення тексту як знакової системи. **Семантика тексту** (від грец. semantikos – позначає) – смислова сторона тексту. Семантика тексту формується безпосереднім співвідношенням з реальною позамовною дійсністю, ситуативною прихильністю і незвідністю загального змісту тексту до значень його елементів.

Символ (грец. symbolon – пізнавальна прикмета)л – універсальна категорія мистецтва і культури в цілому, співвідноситься з категоріями художнього образу, з одного боку, і знака – з іншого. Це образ, взятий в аспекті своєї знаковості, і знак, наділений невичерпною багатозначністю образу.

Теорія літератури – основний розділ літературознавства, який вивчає сутність літератури як мистецтва слова, її специфіку і основні закономірності розвитку, а також розробляє самі способи пізнання художньої словесності.

Текстологія – допоміжна літературознавча дисципліна, що вивчає способи і прийоми аналізу тексту, його критики, визначення автора безіменного тексту, що встановлює ступінь завершеності різних редакцій одного твору з метою запропонувати найбільш правильний, з авторської точки зору, текст твору, що видається.

Трагедія – драматичний твір, основу сюжету якого становить яскравий конфлікт сильної особистості з непереборними, значними перешкодами, обставинами.

Текст (лат. textus, textum – тканина, сплетіння, з'єднання) – строго організована послідовність, з'єднання знаків, наділених сенсом. У сучасній культурології текстами називають як словесні, так і несловесні повідомлення (ритуал, музика, кінематограф, живопис і т. д.). З точки зору сучасної філософії і філології, «немає нічого поза текстом» (Ж. Дерріда), а оскільки, як вважають структуралісти і постструктуралісти, все знання людини про себе і навколишній світ закладено в слові, то можна говорити і про текст культури (Ю. Лотман), і про текст життя (Р. Барт).

Типовий образ – це образ, що вбирає в себе суттєві особливості конкретно-історичного соціуму, це вищий прояв

характерності, цей образ переростає часові межі, розкриваючи вічні властивості людської натури (образи Гамлета, Дон Кіхота, Фауста).

Троп – семантичне двопланове вживання слова, в якому одночасно реалізуються два значення - пряме і переносне.

Уявлення – процес уявного відтворення образів предметів і явищ, які в даний момент не впливають на органи чуття людини. Поняття «уявлення» має два значення. Одне з них позначає образ предмета або явища, які сприймалися раніше, але в даний момент не впливають на органи чуття. Друге значення цього терміна описує сам процес відтворення образів. Таким чином, уявлення – це образи предметів, сцен, подій, що виникають на основі їх пригадування або ж продуктивної уяви.

Філологія (від грец. «любов до слова») – сукупність гуманітарних дисциплін, які вивчають зафіксовану в словах духовну діяльність людини шляхом аналізу письмового тексту.

Характерний образ – це образ, що розкриває закономірності суспільно-історичного життя, запам'ятовує правила і звичаї, поширені в дану епоху в даному середовищі.

Хронотоп (від грец. *chronos* – час, *topos* – місце) – тимчасові і просторові уявлення, зафіксовані в мистецтві, що складають єдність; найважливіший параметр художнього світу твору.

Цілісність – таке відношення, в якому розкривається початкова єдність, яка саморозвивається, відокремлена і глибинна, неподільність багатьох різних цілих.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Галич, О. А. Теорія літератури [Текст]: (підручник) / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв; за наук. ред. О. А. Галича. – Київ: Либідь, 2001. – 488 с.

2 Гетманець, М. Ф. Сучасний словник літературознавчих термінів [Текст] / М. Ф. Гетьманець. – Харків: Ранок, 2003. – 160 с.

3 Літературознавчий словник-довідник [Текст] / Р. Т. Гром'як, І. Ковалів [та ін.]. – Київ: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

4 Наливайко, Д. Теорія літератури й компаративістика [Текст] / Д. Наливайко. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.

5 Павличко, С. Теорія літератури [Текст] / С. Павличко. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.

6 Пахаренко, В. Українська поетика [Текст] / В. Пахаренко. – 2-ге вид., доп. – Черкаси : Відлуння-плюс, 2002. – 320 с.

7 Ференц, Н. С. Основи літературознавства [Текст] : підручник / Н. С. Ференц. – Київ : Знання, 2011. – 431 с.

8 Буало, Н. Поетичне мистецтво [Текст] / Н. Буало. – Київ : Знання, 1997. – 229 с.

9 Арістотель Риторика; Поетика [Текст] / Арістотель. – Київ : Лабіринт, 2000. – 220 с.

10 Бахтін, М. М. Роботи 20х років [Текст] / М. М. Бахтін. – Київ : Next, 1994. – 384 с.

11 Жолківський, А. К. Блукаючі сни та інші роботи [Текст] / А. К. Жолківський. – Харків : Фоліо, 1994. – 428 с.

12 Жирмунський, В. М. Теорія літератури. Поетика. Стилїстика: вибрані твори [Текст] / В. М. Жирмунський. — Л. : Високий замок, 1987. — 408 с.

13 Фаріно, Е. Введение в литературоведение [Текст] / Е. Фаріно. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. – 639 с.